GLOBALLASHUV JARAYONLARINING IJTIMOIY IQTISODIY VA SIYOSIY OMILLARI

Bozorboyev Eldorbek
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola globallashuv jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillarini tahlil qiladi. Globallashuv bugungi kunda global miqyosda o‘sib borayotgan iqtisodiy, madaniy va siyosiy aloqalarni ifodalaydi. Ijtimoiy omillar, jumladan, madaniy almashinuv, ijtimoiy tarmoqlar va ta'limning roli kiritilgan bo‘lib, bu elementlar xalqlar o‘rtasidagi tushunishni va hamkorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy omillar, masalan, savdo va investitsiyalar, iqtisodiy integratsiya va global zanjirlar, mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytiradi. Siyosiy omillar, shu jumladan, xalqaro munosabatlar, siyosiy barqarorlik va global boshqaruv, globallashuv jarayonlarining samaradorligini ta'minlaydi. Maqola globallashuvning murakkabligini va uning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Globallashuv, Ijtimoiy omillar, Iqtisodiy omillar, Siyosiy omillar, Integratsiya, Madaniy almashinuv, Ijtimoiy tarmoqlar, Investitsiyalar, Xalqaro munosabatlar. Global boshqaruv.

Globallashuv jarayonlari XXI asrda global miqyosda o‘sib borayotgan eng muhim hodisalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu jarayonlar, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy integratsiya orqali mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytiradi, shuningdek, dunyo miqyosida yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqaradi. Globallashuv, asosan, savdo, investitsiyalar, madaniy almashinuv va texnologik taraqqiyot kabi omillar bilan boshqariladi.

Ijtimoiy omillar globallashuv jarayonlarining asosiy jihatlaridan biri bo‘lib, madaniyatlararo aloqalarni kuchaytiradi va insonlar o‘rtasidagi muloqotni kengaytiradi. Madaniy almashinuv orqali xalqlar o‘rtasidagi tushunish va bir-birini qabul qilish darajasi oshadi, bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Iqtisodiy omillar, jumladan, xalqaro savdo va investitsiyalar, mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy integratsiya jarayonlari orqali mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar kuchayadi, bu esa raqobatbardoshlikni oshiradi va yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Siyosiy omillar globallashuv jarayonlarini boshqarishda va ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlashda o‘z o‘rnini egallaydi. Xalqaro munosabatlar va global boshqaruv tizimlari, global muammolarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi, chunki bunday masalalarni hal qilishda mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlik zarur.

Shu sababli, globallashuv jarayonlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillarini tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunish va global miqyosda o‘zgarishlarni baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola, globallashuv jarayonlarining murakkabligini va ularning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan qanday bog‘liqligini yoritishga qaratilgan.

Ushbu maqola doirasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari globallashuv jarayonlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Natijalar quyidagi asosiy jihatlarni ta'kidlaydi:

1. Ijtimoiy o‘zgarishlar: Globallashuv jarayonlari ijtimoiy tuzilmalarga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Madaniy almashinuv va ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi qiymatlar va g‘oyalar tarqaladi, bu esa xalqlar o‘rtasida yangi muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini ochadi. Shuningdek, ijtimoiy tenglik va adolat masalalari global darajada muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Iqtisodiy rivojlanish: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy omillar, jumladan, xalqaro savdo, investitsiyalar va iqtisodiy integratsiya, mamlakatlarning iqtisodiy o‘sishiga xizmat qiladi.

Biroq, iqtisodiy manfaatlarning bir-biriga to‘g‘ri kelishi va raqobatbardoshlik darajasi global muammolarni hal etishda muhimdir.

3. Siyosiy barqarorlik: Siyosiy omillar, jumladan, xalqaro munosabatlar va global boshqaruv tizimlari, globallashuv jarayonlarining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Siyosiy barqarorlik va halollik, investitsiya va iqtisodiy hamkorlik uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Siyosiy rahbarlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik globallashuv jarayonlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

4. Global muammolar: Globallashuv jarayonlari ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy tengsizlik va atrof-muhitga zarar yetkazish kabi masalalar globallashuvning salbiy oqibatlaridir. Shuning uchun, xalqaro hamkorlik va barqaror rivojlanish strategiyalari bu muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

5. Ushbu jarayonlarni boshqarish: Globallashuv jarayonlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi muvozanatni ta'minlash, global boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xalqaro tashkilotlar va davlatlar o‘rtasida samarali hamkorlik o‘zaro manfaatlarni hisobga olish va global rivojlanishdagi muammolarni hal etishga imkon yaratadi.

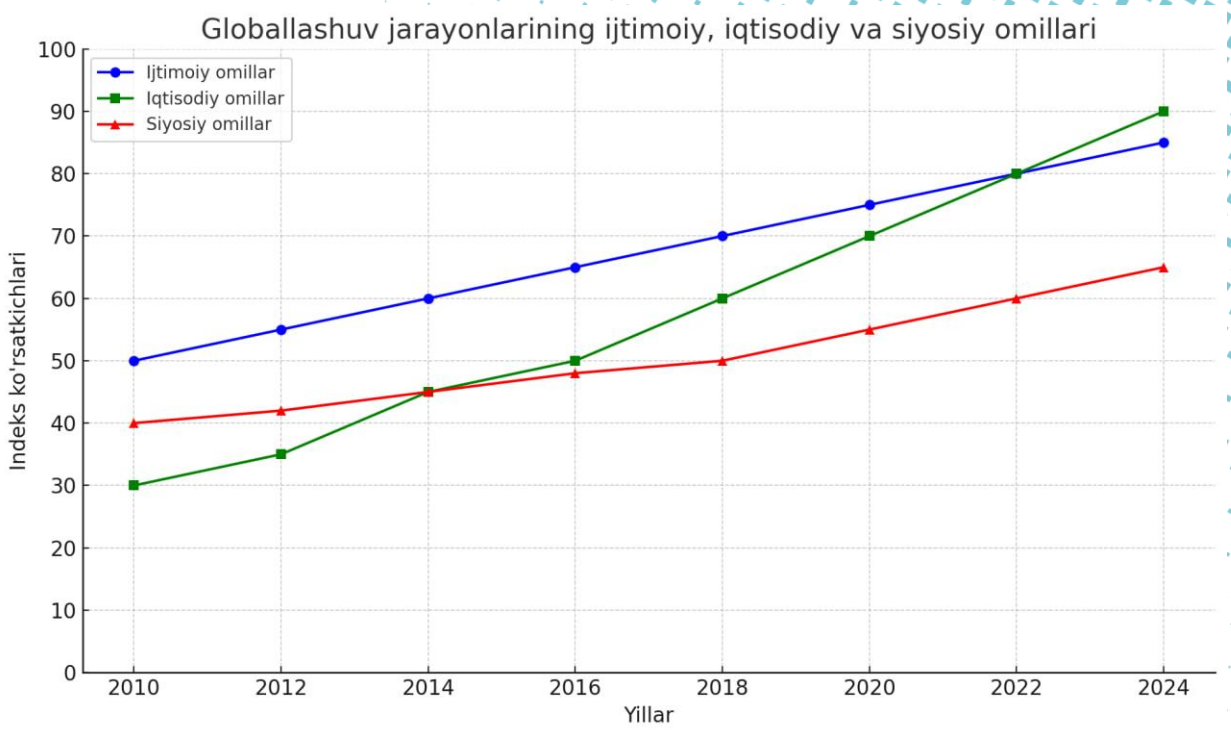
Umuman olganda, globallashuv jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq tushunish, davlatlar va xalqaro tashkilotlarga yanada samarali strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Bu esa, global muammolarni hal etish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhimdir.

Globallashuv jarayonlari hozirgi kunda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda keng ko‘lamli ta'sir ko‘rsatmoqda. Ushbu jarayonlar mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirish bilan birga, yangi qiyinchiliklar va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Shu bois, globallashuvning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillarini o‘rganish zarur.

Ijtimoiy omillar. Globallashuv jarayonlarining ijtimoiy aspektlari madaniyatlararo aloqalar, ta'lim va innovatsiyalar orqali ifodalanadi. Madaniy almashinuv, xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni va hurmatni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, bu jarayon ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlikni kuchaytirishi ham mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari odamlar o‘rtasidagi aloqalarni osonlashtirishga yordam bersa-da, ayni paytda yolg‘izlik va ijtimoiy izolyatsiyaga ham olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy omillar. Iqtisodiy jihatdan, globallashuv savdo, investitsiyalar va iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi. Mamlakatlar o‘rtasida raqobat va hamkorlik o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida iqtisodiy o‘sishni ta'minlaydi. Biroq, globallashuv jarayonlari global iqtisodiy muammolarni, masalan, iqtisodiy krizis va global iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda o‘zaro manfaatlarni hisobga olish va xalqaro savdo tizimini yaxshilash muhimdir.

Siyosiy omillar. Siyosiy jihatdan, globallashuv jarayonlari xalqaro munosabatlarga ta'sir ko‘rsatadi. Global boshqaruv tizimlari va xalqaro tashkilotlar orqali mamlakatlar o‘rtasida hamkorlik va muloqot o‘rnatiladi. Biroq, siyosiy beqarorlik va global muammolar, masalan, terrorizm va migrantlar oqimi, globallashuv jarayonlarini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli, siyosiy barqarorlik va global xavfsizlikni ta'minlashda samarali strategiyalar ishlab chiqish zarur.

Globallashuv jarayonlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlik, har bir mamlakat va xalqaro tashkilotlar uchun yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu jarayonlarni tahlil qilish, ijtimoiy adolat, iqtisodiy barqarorlik va siyosiy hamkorlikni ta'minlashda muhimdir. Globallashuv jarayonlarini samarali boshqarish, davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik va birgalikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi, bu esa global muammolarni hal qilishda asosiy ahamiyatga ega.

Globallashuv jarayonlari XXI asrning muhim va inqilobiy hodisalaridan biri sifatida ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda keng ko‘lamli o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ushbu jarayonlar, bir tomondan, mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirib, yangi iqtisodiy imkoniyatlar va ijtimoiy taraqqiyotga yo‘l ochsa, boshqa tomondan, ijtimoiy tengsizlik, iqtisodiy krizislar va siyosiy beqarorlik kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy jihatdan, globallashuv madaniy almashinuv va xalqlar o‘rtasidagi muloqotni kengaytiradi, lekin ijtimoiy tengsizlik va madaniyatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar kabi muammolarni ham yuzaga chiqarishi mumkin. Bunday sharoitda, ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolish va adolatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy sohada, globallashuv xalqaro savdo va investitsiyalarni oshirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta'minlaydi. Biroq, bu jarayonlar global iqtisodiy muammolarni, masalan, iqtisodiy tengsizlik va resurslarning adolatsiz taqsimotini kuchaytirishi mumkin. Shu bois, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun xalqaro hamkorlik va iqtisodiy siyosatning muvofiqligini ta'minlash zarur. Siyosiy jihatdan, globallashuv xalqaro munosabatlar va global boshqaruv tizimlarining rivojlanishiga olib keladi. Biroq, siyosiy beqarorlik va global xavfsizlik tahdidlari, masalan, terrorizm va migrantlar oqimi, globallashuv jarayonlarining muvaffaqiyatiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun, siyosiy barqarorlik va global hamkorlikni ta'minlashda samarali strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Umuman olganda, globallashuv jarayonlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni tushunish, mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar uchun yangi imkoniyatlar va muammolarni hal etishda muhimdir. Ushbu jarayonlarni samarali boshqarish va ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash, kelajakda global muammolarni hal qilishda asosiy ahamiyatga ega. Bu esa, global hamkorlik va barqaror rivojlanish uchun yangi yo‘nalishlarni ochadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Aghion, P., & Howitt, P. (1998). Endogenous Growth Theory. Cambridge: MIT Press.
2. Beck, U. (2006). Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press.
3. Giddens, A. (1990). The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press
4. Held, D., & McGrew, A. (2000). The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate. Cambridge: Polity Press.
5. Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.
6. Stiglitz, J. E. (2002). Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton & Company.
7. Scholte, J. A. (2000). Globalization: A Critical Introduction. New York: Palgrave Macmillan.
8. Steger, M. B. (2013). Globalization: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.
9. Smith, A. (1776). The Wealth of Nations. London: Methuen & Co.
10. Rodrik, D. (2011). The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist. New York: W.W. Norton & Company.
11. Bhagwati, J. (2004). In Defense of Globalization. New York: Oxford University Press.
12. Friedman, T. L. (2007). The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century. New York: Farrar, Straus and Giroux.
13. Barber, B. R. (1995). Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World. New York: Ballantine Books.
14. Ocampo, J. A. (2007). Globalization and Development: A Latin American Perspective. New York: United Nations Publications.
15. Sen, A. (1999). Development as Freedom. New York: Knopf.
16. Teivainen, T. (2004). The World Social Forum: A New Social Movement?. New York: Zed Books.
17. Tilly, C. (2004). Social Movements, 1768–2004. Boulder: Paradigm Publishers.
18. Wallerstein, I. (1974). The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Berkeley: University of California Press.
19. Zaccai, E. (2013). Globalization and Sustainability: Ecological Economics in the New World Order. New York: Routledge.
20. Hirst, P., & Thompson, G. (1996). Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance. Cambridge: Polity Press.

XX-АСР ВА ЯНГИ ДУНЁ ТАРТИБОТИ МУАММОСИ

Диёрбек НУРМУРОДОВ
Эркин тадқиқотчи.

Ўтган асрнинг 80-йиллари охири ва 90-йиллари бошларида Шарқий Европада ҳокимиятга янги сиёсий кучларни олиб келган "Бахмал инқилоблари" муносабати билан чегараларнинг ўзгариши ва СССРнинг қулаши дунёдаги кучлар мувозанатини сезиларли даражада ўзгартирди. Натижада, НАТО блокига Бирлашган Ғарб давлатлари ўзларининг мафкуравий стандартлари ва устуворликлари асосида халқаро сиёсий муносабатларни ҳал қилишнинг жаҳон мезонларини таклиф қилишди. "Жаҳон ҳамжамияти" номидан сўзга чиққан ушбу давлатлар ушбу даъволарни трансмиллийлик концепциясида расмийлаштирдилар, бу уларнинг суверен давлатларнинг ишларига нафақат уларнинг экспансионистик сиёсати, балки мамлакат ичида инсон

ҳуқуқлари нормалари ва тамойилларини бузиш, тинч аҳолига қарши қуролли куч ишлатишни таъминлайди ва асослайди.

Давлатларнинг халқаро майдонда ҳам, ўз халқларига нисбатан ҳам инсоният учун энг ҳалокатли ҳаракатларини тўхтатишга қодир бўлган халқаро сиёсатнинг ҳуқуқий асоси сифатида кўпроқ гуманистик талабларни илгари суриш истагига қарамай, бундай ҳаракатлар давлатларнинг бутун гуруҳининг қатъий қаршиликларига дуч келмоқда. Аксарият мамлакатлар сиёсий ва ҳуқуқий талабларнинг мазмун жиҳатидан эмас, балки давлат сиёсатини тегишли баҳолаш ҳуқуқи иштирок этиш тартибида мутлақо муайян мамлакатлар гуруҳига берилганлиги ва шу йўсинда бундай сиёсатни мутаносиб тарзда баҳолай оладиган мавжуд халқаро институтларнинг инкор қилинганидан норози бўлди. Бироқ, НАТОнинг Косоводаги этник можарони ҳал қилишдаги ҳаракатларида амалий ифодасини топган ҳолда, жаҳон саҳнасидаги бундай хатти-ҳаракатлар амалда мавжуд халқаро ҳуқуқ тизимининг барбод бўлганидан далолат берди.

Давлат суверенитетларининг доимий плюрализми давлатлараро муносабатларни ногаҳонийлиги, тартибсизлиги ва беқарор ҳолатга келтирди. Бундай муҳитда ҳеч бир давлат доимий равишда бир-бирига нисбатан аниқ белгиланган ва ўзгармас позицияларни сақлаб тура олмайди, жумладан, қайсидир томон билан доимий зиддиятларда ёки барқарор иттифоқчилик муносабатларида бўлган тақдирда. Мазкур сиёсий соҳада "давлатнинг дўст ёки душманлари бўлмайди, фақат ўзгармас манфаатлари бўлади" деган ёзилмаган қоида мавжудлиги бежиз эмасдир.

Халқаро сиёсий жараённинг субъектлари бу давлатлар, давлатлараро бирлашмалар ва нодавлат халқаро бирлашмалардир. Халқаро сиёсат соҳасида бир вақтнинг ўзида турли даражадаги халқаро муносабатлар тизимлари шаклланмоқда. Масалан, ҳозирги кунда дунёда энг ривожланган етти давлат — АҚШ, Буюк Британия, Канада, Германия, Япония, Италия ва Франция ўртасида яқин давлатлараро муносабатлар мавжуд бўлиб, улар жаҳон иқтисодий муносабатларининг ҳолатига энг сезиларли таъсирни кўрсатмоқда. Шунингдек, Жануби-Шарқий Осиё, Африка ва дунёнинг бошқа қисмларида минтақавий характердаги турли халқаро тизимлар шаклланган. Одатда, ушбу халқаро тизимларда давлатлар ўртасидаги муносабатларда вақтинчалик иерархик муносабатлар, ҳукмронлик, тенглик ва ҳоказоларни истисно қилмайдиган турли хил конфигурациялар шаклланади.

Бундай халқаро тизимларнинг мавжудлиги шуни кўрсатадики, халқаро сиёсатнинг турли хил ва турли тартиботли субъектларининг ўзаро ҳаракати доимо йўлга қўйилаётган муносабатларнинг мустаҳкамлиги, сиёсий контактлар ва алоқалар бир тарзда бойитилмаганлиги билан ажралиб туради. Масалан, иттифоқчилар ёки бир-бири билан барқарор савдо-иқтисодий алоқаларга жалб қилинган мамлакатлар ўртасидаги доимий муносабатлар бошқа давлатлар ўртасидаги беқарор, вақти-вақти билан пайдо бўладиган муносабатлар билан ёнма-ён бўлиб, гўёки бўлиб ташланган халқаро алоқалар зонасини шакллантиради. Бир-бири билан умуман муносабатларни олиб бормайдиган давлатлар жаҳон сиёсати зонасида бўшлиқни ҳосил қилади. Шу маънода, халқаро муносабатлар соҳаси номутаносиб ва тенг бўлмаган сиёсий ўзаро ҳаракатлар соҳасидир.

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, сўнгги ўн йилликларда халқаро сиёсий майдонга давлатлардан ташқари бошқа мустақил субъектлар - чет элда ўз тарафдорлари билан мустақил муносабатларни йўлга қўяётган турли хил ижтимоий (миллий, конфессионал, демографик ва бошқа) гуруҳлар, сиёсий субъектлар ўртасидаги муайян муносабатларни тартибга солувчи халқаро ташкилотлар, турли давлатларда иқтисодий фаолият олиб борувчи трансмиллий компаниялар, турли хил корпоратив тузилмалар (оммавий ахборот воситалари, жамоат ташкилотлари, сайёҳлик агентликлари, террорчи гуруҳлар ва бошқалар) ва ҳатто алоҳида шахслар (хусусан, низоларни ҳал қилишда воситачилик ролини ўйнайдиган собиқ сиёсатчилар) кириб келганлиги сабабли халқаро муносабатларнинг номутаносиблиги кучайган. Замонавий халқаро ҳуқуқ тизими туфайли ҳатто оддий фуқаро ҳам ўз ҳукуматига муҳолиф сифатида ҳаракат қилиши, бошқа давлатларга ёки халқаро ташкилотларга даъво билдириши мумкин.

Жаҳон сиёсати иштирокчилари муносабатларининг мураккаблиги ва ноаниқлиги уларнинг ушбу соҳадаги хатти-ҳаракатлари турли хил ноаниқ сабабларга кўра бошланганлиги билан ҳам изоҳланади. Шу ўринда алоҳида давлатлар учун одатда доимо бир вақтнинг ўзида ҳаракатда бўлувчи ички сиёсий (ҳукумат ва жамият ўртасидаги муносабатлар билан боғлиқ), маҳаллий (масалан, минтақавий хавфсизлик масалалари) ва глобал ўзгаришлар (хусусан, экологик инқироз, терроризмнинг тарқалиши, ва ҳоказо) бундай хатти-ҳаракатларининг манбалари бўлиб хизмат қилади. Алоҳида ташкилотлар (корпорациялар) ёки шахслар даражасида жаҳон сиёсатида иштирок этиш мотивацияси янада мураккаблашади.

Глобал сиёсий жараёнларда иштирок этиш мотивлари ва кўрсатмалари динамикаси уларда амалда бўлган хавфсизлик стандартлари ва қадриятларининг доимий ўзгариши, халқаро ҳуқуқ меъёрлари эволюцияси, давлатлар томонидан ташқи сиёсат мақсадларига эришишни асослайдиган ахлоқий ва этик стереотиплар ва бошқалар билан уйғунлашган. Фуқаролардаги ички ва ташқи сиёсат устуворликлари нисбати тез-тез ўзгариб туради. Мисол учун, айрим мамлакатларда одамлар баъзан ўз ҳукуматларидан чет эл босқинидан кўра кўпроқ қўрқади ва улар ўз сиёсатчиларидан кўра халқаро ташкилотлар ва тузилмаларга кўпроқ ишонади.

Бугун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ўз ўтмишдоши Миллатлар Лигаси сингари бутун дунёда йирик урушларнинг олдини ололмай қолди. Натижада БМТни реформа қилиш масаласи кўп доираларда кенг муҳокама этилмоқда.

Дарҳақиқат, дунёдаги мавжуд сиёсий тартибот инқироз кўчасига кириб қолгандек таассурот уйғотмоқда. Дунё тартиботи - бу халқаро муносабатлар назариясидаги энг муҳим масала ҳисобланади. Сиёсатшунослик фанида бир нечта мактаблар мавжуд. Улар ичида сиёсий реализм мактаби ўз ёндашувида куч масаласига алоҳида эътибор беради. Агар тарихга назар солсак, қадимдан ғолиб давлатлар ўз атрофидаги давлатларга ўз тартиботини сингдириб келганини кўришимиз мумкин. Тарихда 2-3 та давлат ўзаро бир-бири билан муносабатларни шакллантирган бўлса, глобаллашув даврида мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар анча торая бошлади. Наполеон даври (1804-1814)дан бошлаб ғолиб давлатлар халқаро муносабатлар тизимини тартибга солиш учун ўзларининг ғояларини илгари суришган ва ҳар доим ғолиб давлат дунё тартиботини шакллантириб келган. Сиёсатшунослик нуқтаи назаридан бу табиий жараён. Кучлар мувозанати ўзгарганида, мувозанатни тартибга келтириш мақсадида урушлар юзага келган.

Биринчи жаҳон уруши (1914-1918)дан сўнг Миллатлар Лигаси ташкил этилди. Бироқ Германияда янги бир кучнинг юзага чиқиши натижасида бу тизим ўз моҳиятини йўқотди. Бунинг оқибатида Иккинчи жаҳон уруши (1939-1945) юзага келди. Урушдан сўнг янги дунё тартиботи шаклланди. Бироқ Совет Иттифоқининг парчаланиши билан икки қутбли дунёнинг ниҳоясига етиши ҳамда баъзи давлатларнинг шаклан ўзгариши янги куч томонидан янги бир жаҳон тартиботини шакллантиришга нисбатан мойилликларни юзага келтирди.

Дунё тартиботи — бу жаҳонда маълум бир қонун-қоидалар асосида яшаш. Албатта, юқорида айтилганидек, дунё тартиботини кучли мамлакатлар ёки ғолиб давлатлар шакллантиради ва назорат қилади. Дунё тартиботисиз дунёнинг ривожланишини тасаввур қилиб бўлмайди. Бугунги кунда жаҳон саҳнасида 200 дан ортиқ мамлакат мавжуд. Агар бу ерда маълум бир тартиб бўлмаса, анархия юзага келади. Айнан шу нуқтаи назардан тартибот муҳим.

Дунё тартиботининг юзага келиши аслида узоқ тарихга бориб тақалади. Масалан, XVII асрда Вестфаль шартномаси асосида илк тартиботлар шаклланди. Ушбу тартибот вақт ўтиши билан ўзгариб борди. Чунки жаҳон саҳнасида беқарорликларнинг ортиб кетиши ёки дунё биринчилиги учун янги кучнинг кураш бошлаши ва бу кучга нисбатан бошқа давлатлар бирлашиб, уни енгиши янги дунё тартиботини юзага келтирган. Бунга Наполеон Бонапарт ва Адольф Гитлер мисол бўла олади. Бу тенденция ҳозиргача давом этиб келмоқда. Бир сўз билан айтганда, дунё тартиботи зарур, усиз дунёни тасаввур қилиб бўлмайди.

Юқорида таъкидланганидек, халқаро муносабатларда асосий ролни қонун эмас, куч ўйнайди. Яъни халқаро майдонда ким кучли бўлса, ўша ҳақ! Совуқ уруш даврида ҳар доим икки куч бир-бирини доим тийиб турган. Масалан, Вьетнам, Корея ва Яқин Шарқда юзага келган можароларда бир томон урушга аралашса, иккинчи томон уни тийишга ҳаракат қилар эди. Бугунги кунда Совет Иттифоқи мавжуд эмас, Россияда эса Совет Иттифоқи даражасида куч йўқ. Табиийки, кучли давлатлар бошқа кучсиз давлатлар билан ҳисоблашишни истамайди. Албатта, бугун АҚШ дунёдаги ягона қудратли давлат. Буни Збигнев Бжезинский ҳам ўзининг "Буюк шахмат тахтаси" асарида ёзиб ўтган.

90 йилларнинг бошида АҚШ ўзини "дунё полицияси" деб эълон қилди. Лекин 1994 йилда Бухарестдаги саммитда АҚШ ва Россия раҳбарлари ўртасида бўлган зиддият яна дунёда икки куч ўртасидаги курашни бошлаб берди. Бироқ Россия анча кучсизланган. АҚШ эса Шарқий Европа давлатлари ҳисобига ўз тарафдорларини кўпайтириб олди. Бугунги жаҳон тартиботига баҳо беришда мана шу масалаларни ҳам инобатга олиш керак.

Бугунги дунё тартиботи инқирозга учрашига иккита сабаб мавжуд. Биринчиси — дунё тартиботини шакллантирган Ғарб ёки АҚШ, ўзи жорий қилган қонун-қоидаларга риоя қилмай қўйди. Бунга ўнлаб мисоллар келтириш мумкин. Яъни, АҚШ ўзи илгари сурган тартиботни ўзи бузиши бошқа давлатларнинг норозилигига сабаб бўлди. Иккинчиси — вақт ўтиши билан жаҳон сиёсий саҳнасида янги геосиёсий кучлар пайдо бўла бошлади. Мисол учун, Хитой кучайишни бошлади, Россия ўз қудратини аста-секин тиклади. Яъни давлатлар кучайгани сайин, уларда мавжуд тартиботга нисбатан норозилик кучайиб боради. Масалан, Адольф Гитлер кучайиб кетгач, ўша вақтдаги мавжуд дунё тартиботига амал қилмай қўйган. Демак, Хитойнинг кучайиши ва Россиянинг қайта оёққа туриши мавжуд бир қутбли дунёга нисбатан норозилик шаклланишига сабаб бўлди. Украина ҳамда Яқин Шарқдаги можаролар мавжуд дунё тартиботи инқирозга учраганини кўрсатмоқда.

Самюэль Ҳантингтон дунё тартиботи асосида цивилизациялар бўлиши кераклигини айтади. Бироқ, Самюэль Ҳантингтондан олдин Франсис Фукуямани алоҳида айтиб ўтиш керак. Чунки Ҳантингтоннинг илгари сурган назарияси Франсис Фукуяма илгари сурган ғояга жавоб бўлган. Фукуяма "Тарих интиҳоси" деб номланган асар ёзган. У ўз асарида "Совет Иттифоқи парчаланди, энди тарих тугадими?" деган масалани кўтаради. Самюэль Ҳантингтон эса бунга жавобан энди дунёда цивилизациялар ўртасида кураш авж олишини ёзган. Масалан, Украина ва Россия ўртасида юзага келган урушда ҳам дин омили муҳим рол ўйнади. Чунки Украина асосан католик, Россия эса православ динига эътиқод қилади.

Дунё тартиботи ўзагини куч ташкил этади. Яъни ким кучли бўлса, ўша янги дунё тартиботини шакллантиради. Кучли давлатларнинг ўзгариб бориши натижасида, мавжуд тартибот ҳам секин-аста ўзгаришга эҳтиёж сеза бошлайди.

Кучли давлат дунё тартиботини ўрнатади ва бошқалардан унга амал қилишни талаб қилади. Лекин кучли давлат айрим ҳолатларда ўзи ўрнатган тартиботни бузиши ҳам мумкин. Масалан, БМТ доирасида жаҳон тартиботи амалга оширилади. Бироқ Қўшма Штатлар куч ишлатмоқчи бўлса, буни БМТ орқали эмас, балки НАТО орқали амалга оширади.

БМТ ўз ўтмишдоши Миллатлар Лигаси сингари йирик урушларнинг олдини ололмай келяпти. Натижада БМТ реформаси масаласи кўп доираларда кенг кўтарилмоқда. Умуман, янги шаклланаётган жаҳон тартиботида БМТнинг ўрни қандай бўлади? Айниқса, Хавфсизлик кенгаши фаолияти механизмлари ва вето масаласи қандай ўзгаради?

Халқаро ташкилотларнинг асосий мақсади — қудратли давлатларга олиб бораётган сиёсатига легитимлик бериш ҳисобланади. Исталган ташкилотда битта етакчи давлат бўлиб, унинг атрофида кичик давлатлар жамланган бўлади. БМТ Иккинчи жаҳон урушидан кейин ғолиб давлатларнинг тартибот тизимини шакл лантириб берган. Лекин ғолиб давлатлар ҳам икки гуруҳга бўлинган эди. Ҳозир кучлар мувозанати ўзгарди. Ҳатто Ўзбекистон Германия, Япония ва Ҳиндистонни Хавфсизлик кенгашининг доимий аъзолари сафига киритиш таклифи билан чиққан эди.

БМТни ислоҳ қилиш борасида кўплаб сиёсатшунослар турли фикрларни илгари суришган. Биринчи жаҳон урушидан кейин дунё давлатлари "битта мамлакатга дунёга

арбитр бўлиш имконини бермаслик керак", деган тўхтамга келди ва мана шу масалада маълум бир давлатларни тийиб турадиган ташкилотга эҳтиёж пайдо бўлди. Шу эҳтиёж замирида Миллатлар Лигаси ташкил этилди. Ўз ўрнида Миллатлар Лигаси ҳам қатта ишларни қилди. БМТ ҳам айнан Миллатлар Лигаси тажрибаси асосида юзага келди. Менимча, БМТни тарқатиб юбориш эмас, балки уни ислоҳ қилиш керак. Чунки бу ташкилот 190 дан ортиқ давлатларни ўзига бирлаштира олган. Бундан ташқари, давлатлар учун БМТ минбари ўз сўзини айта олиш учун ягона минбар. Ҳозирги шароитда қангдай бўлмасиң БМТ таъсирини кучайтириш, унинг фаолияти самарадорлигини таъминлаш умумпланетар аҳамият касб этмоқда.